

MODAL SO‘ZLARNING IJOBİY VA SALBIY MA‘NO BILDIRISHI

Yuldashov Norqobil

O‘zJDTU xalqaro jurnalistika fakulteti 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: ushbu maqolada modal so‘zlar tahlilga tortilgan. Ijobiy va salbiy ma‘no bildiruvchi modal so‘zlarning uslubiy imkoniyatlari haqida atroflicha so‘z yuritilgan. Ijobiy va salbiy ma‘noga ega modal so‘zlarga misollar keltirilib uslubiy imkoniyatlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: modal so‘z, ijobiy, salbiy, uslub, sema, nomema, fraza, so‘z birikmasi.

Abstract: modal words are analyzed in this article. The methodological possibilities of positive and negative modal words are discussed in detail. Examples of modal words with positive and negative meanings are given and their methodological possibilities are revealed.

Key words: modal word, positive, negative, style, sema, nomema, phrase.

Modal so‘zlar shaxsning, aniqrog‘i so‘zlovchining voqelikka munosabatini anglatar ekan, aynan mana shu modal ma‘nolari orqali tinglovchining e‘tiborini jalb qilishi mumkin. Modal so‘zlar uslubi doirasida ikki xil otenkani ya‘ni so‘zlovchi fikrining voqelikka yo salbiy, yoki ijobiy munosabatini anglaymiz. Buni modal so‘zlar tasnifidagi barcha guruhlarga tegishli desak ham bo‘ladi. O‘zbek tilida ijobiy munosabat bildiruvchi modal so‘zlarni chegaralab bo‘lmaydi. Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, ularning ma‘no tovlanishlari hamisha o‘z uslubiylik xususiyatiga ega bo‘ladi, faqat bu uslubiylik ijobiy munosabat aks ettiryaptimi, yoki salbiy – ayni mana shu jihati bitiruv malakaviy ishimizning mazkur uchinchi bobi uchun muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Modal so‘zlar so‘zlovchi fikriga munosabat bildirar ekan, salbiy yo ijobiy otenkani ifodalashi og‘zaki so‘zlashuv uslubida, ayniqsa, yaqqol bo‘y ko‘rsatadi. Masalan, tasdiq ma‘nosini ifodalovchi to‘g‘ri modal so‘zi oddiy so‘zlashuv uslubida ham salbiy, ham ijobiy otenkani ifodalashi mumkin. Biz barcha turdagi modallarga ham xuddi shu hukmni joiz deb bildik. Ya‘ni modal so‘zlarning deyarli hammasi gapda yo salbiy, yo ijobiy hukmni ifodalab kelishi mumkin. Buni biz gapda anglashilayotgan mazmundan tushunishimiz va shunga muvofiq fikr yuritishimiz lozimligidan anglaymiz. Endi, bevosita o‘zbek tilidagi modal so‘zlarning ijobiy ma‘no otenkalari xususida gaplashsak. O‘zbek tilida modal so‘zlar o‘z nomidan ham anglashilib turganidek, so‘zlovchining o‘z fikriga munosabatini bildiradi. Shundan kelib chiqib, modal so‘zlar gapda ifodalanayotgan mazmunga yuklagan ishonch, gumon, tartib, xulosa yoki shunga o‘xshash ma‘no tovlanishlaridan kelib chiqib, tasniflanadi. Modal so‘zlarning semantik tasnifi turli adabiyotlarda turlicha keltirilganligi bilan diqqatga sazovor. Ular semantik tasniflanishda gap mazmuniga yuklovchi ma‘no otenkasi jihatdan yoki o‘zbek tilida kelib chiqishi nuqtayi nazardan tasniflanishi mumkin. Tilshunosligimizda modal so‘zlarning yana bir tasniflanish turi ham borki, bu tur modal

soʻzlarning gap mazmunidagi ijobiy va salbiy maʼno munosabatlariga kelib bogʻlanadi. Ijobiy turdagi modal soʻzlar ikki xil vosita asosida gap mazmuniga ijobiylik bagʻishlashi mumkin. Bular quyidagilardir:

1. Gapda anglashilib turuvchi umumiy mazmun orqali;
2. Gapda muhim rol oʻynovchi ohang orqali. (Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Universitet, 2006, 73-bet)

Birinchisi gapdagi ifoda tarzi orqali, yaʼni aynan maʼnosi bilan. Ikkinchisi gapning ohangi orqali. Ohang tilshunoslikda, ayniqsa, ogʻzaki soʻzlashuv uslubida eng muhim, birlamchi vosita boʻlib, u orqali gapning mazmuni butunlay teskari aylanib ketishi yoxud aksincha, butkul salbiy maʼnodagi modal soʻz ham gapga ohang orqali ijobiy ottenka yuklashga xizmat qilishi mumkin. Tilshunoslikda mavjud modal soʻzlarning deyarli barchasi gap jarayonida ijobiy ottenkani ifodalashi mumkin. Buni modal soʻzlarning semantik tasnifiga nigoh tashlaganda ham anglashimiz mumkin. Bu tasnifda afsus, ajablanish maʼnosini anglatuvchi modal soʻzlardan tashqari deyarli barcha – barchasi ijobiy maʼno ottenkasiga ega boʻlishi mumkin. Gaplarimizni misollar orqali asoslashga harakat qilib koʻramiz.

Ehtimol, sizda ham shunday hollar boʻlgandir: tun yarmidan oqqanda birdan uygʻonib ketasiz. Yoʻq, chamamda, onalarning biz tushunmaydigan, bizning oʻlchovimizga sigʻmaydigan oʻz olami borgan oʻxshaydi. Mazkur ikki gapda qoʻllanilgan ehtimol va chamamda modal soʻzlari semantik tasnifi jihatdan bir guruh tarkibiga kiruvchi soʻzlar hisoblanadi. Hozir ham biz ularni bemalol ijobiy va salbiy maʼno anglatish jihatiga koʻra bir guruhga kiritishimiz mumkin boʻladi. Ehtimol modal soʻzi birinchi gapda soʻzlovchi va tinglovchi oʻrtasidagi muomala – munosabatga koʻprik vazifasini oʻtamoqda. Xuddi shuningdek, **chamamda** modal soʻzi ham tinglovchiga –da, soʻzlovchiga –da mavhum boʻlgan voqelik ustidan tasmol hukm chiqaryapti. Lekin bu hukm also salbiy emas. Faqat ijobiy. Oʻzbek tilida ijobiy maʼnosi boʻrtib turuvchi modal soʻzlar sirasiga biz, **xayriyat, shoyadki, alal-oqibat, har holda, har qalay kabi modal soʻzlarni kiritsak, xato boʻlmaydi, mening nazarimda. Ayniqsa, xayriyat** modal soʻzi turish – turmishi bilanoq gapga ijobiy maʼno yuklashi mumkin. Bunday tipdagi gaplar agar piching, kinoya, kesatq maʼnosiga yoʻgʻrilgan boʻlsagina, bu vazifasidan chekinib salbiy ottenka uchun xizmat qilishi mumkin boʻladi. Biroq, xayriyatki, bunday holatlarga kamdan kam duch kelamiz.

Namuna :

Xayriyatki, odamlar uy – uyiga tarqala boshladi.

“Xayriyat-e”, shu bolaning yoʻqligi ham qanday yaxshi ! Ushbu gaplarda mavjud xayriyat modal soʻzi uchchala gapda uch xil maʼno ottenkasini ifodalashga xizmat qilgan.

Masalan, birinchi gapda uzoq kutilgan va nihoyat sodir boʻlgan voqea-hodisaga nisbatan soʻzlovchining shukronalik nuqtayi –nazaridan qoʻllagan mazkur fikri faqat ijobiy xarakterga ega boʻlishi mumkin. Ikkinchi gapda esa aksincha. Birinchi gapga qaraganda salbiy maʼno ottenkasiga xizmat qiluvchi xayriyat modal soʻzi oʻzbek onalariga, oʻzbek ayollariga xos boʻlmagan toshbagʻirlik, bemehrlik bilan qabul qilinmoqda. Shunga muvofiq faqat ijobiy maʼnoga xizmat qiluvchi xayriyatki modal soʻzi ham salbiy maʼno ifodalashga xizmat qilmoqda. Umuman, modal soʻzlar hamma nutq uslublarida qoʻllanib, soʻzlovchining oʻz fikriga nisbatan xilma –xil

munosabatini va tabiat hodisalarini, ilmiy xulosalarni asoslash yo manbayini ko'rsatish kabi ma'nolarni bildiradi. Badiiy adabiyotda qahramonning biror tomonini – o'ziga xos salobat yo xususiyatini yanada qabartirishda modal so'zlar eng qulay vositalardan biri sanaladi. Abdulla Qahhorning — “Sinchalak” asaridagi jamoa xo'jaligi raisi Qalandarov o'z nutqida xo'sh, xo'p, mayli, albatta, yaxshi kabi so'zlarni ko'p qo'llaydi. Abdulla Qahhor bu so'zlar orqali Arslonbek akaning lavozimi va tabiatiga ishora qiladi. She'riyatda *afsuski, yaxshiyam, attang, mayli* kabi modal so'zlar ko'p qo'llanadi hamda turli ruhiy holatlarni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Yaxshiyam, shodlik bor boqiy hayotda (Erkin Samandar).

Modal so'z vazifasida ko'proq sifat, son, olmosh, fe'llar, modal so'zlar kelib, tasdiq, inkor, tartib, izoh, qaratish, fikriy yo'nalish, xulosalash, e'tiborni jalb qilish, ikki fikrni bog'lash, voqeani rivojlantirish kabi uslubiy ma'nolarni anglatadi. (Mirtojdiyev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili I jild. 2004, 48-bet) *Farzand, avvalo, hayot guli, umr mevasi, ona qanoti, azizim! Men, ayniqsa, gul bahorni zo'r zavq – shavq bilan kutib olaman.* (Zafar Diyor).

Hozir barhayot bo'lgan Temur shahzodalaridan eng tadbirkori, eng qobili va eng munosib sohibi taxt, shubhasiz, Husayn Boyqarodir. (Uyg'un, Izzat Sul'ton).

Modal so'zlar gapda mustaqil gap bo'lagi vazifasini ham bajarishi mumkin. Bunda ularga xos ohang bo'lmaydi, o'zi bog'langan so'z bilan ohangda bitishadi. Va bu mustaqil so'zlar modal so'zlar bilan leksik omonimiyani hosil qiladi.

To'g'ri so'z toshni kesadi. Tog'ri, tilimiz boshqa, ammo dilimiz bir.

Xullas, so'zlovchining o'zi bildirgan fikrga, voqea – hodisalarga munosabatini ifodalovchi so'zlar modal so'zlar (lotincha “modus”—usul, o'lchov) deyiladi. Bunday munosabat fikrning aniqligi yoki noaniqligi nuqtayi – nazaridan bo'ladi. Modal so'zlar morfologik jihatdan yaxlit, ya'ni morfemalarga bo'linmas bo'ladi. Kerak, lozim, shart, darkor modal so'zlari harakat nomi bilan ishlatilib kesimlik so'zlari bo'lib keladi. Bu modal so'zlar bilan ishlatilgan harakat nomi egalik qo'shimchalarisiz ishlatilsa shaxsi topilmas, egalik qo'shimchalarining 1- va 2- shaxsi bilan ishlatilsa shaxsi ma'lum gap, 3- shaxs egalik bilan ishlatilsa, shaxsi noma'lum gapning kesimi bo'lib keladi. Modal so'zlarga siljigan so'zlar o'z turkumi doirasida leksik ma'no ifodalaydi, gap bo'lagi vazifasida keladi, modal ma'no ifodalaganda esa, bu xususiyatlarini yo'qotadi. Umuman, modal so'zlar gapdagi ijrosiga ko'ra hamisha ikki xil ottenkani salbiy va ijobiy munosabatni ifodalashi mumkin. Agar so'zlovchi o'z fikriga salbiy munosabatini ifodalamoqchi bo'lsa, attang, afsus, jin ursin, kabi modallardan, agar aksincha, o'z fikriga ijobiy tus berishni xohlasa koshkiydi, xayriyat, qaniydi, baxtinga, toleyimizga, yaxshiyamki kabi modal so'zlardan keng foydalanishi mumkin ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. P. Сайфуллаева ва б. Ҳозирги Ўзбек адабий тили -Тошкент-2009
2. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent: Universitet, 2006
3. Zikrullayev G'. O'zbek tili morfologiyasi. –Buxoro. 1994.
4. G'ulomov. A, Asqarova. M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1965.
5. Hozirgi zamon o'zbek tili. –Toshkent: 1957
6. Mirtojdiyev M. Hozirgi o'zbek adabiy tili I jild. –Toshkent, 2004